

ISSN 0350-2058

ZBORNİK
PRAVNOG FAKULTETA
U ZAGREBU

GODINA 50 - BROJ 6

Zagreb, 2000.

OSVRTI I PRIKAZI

RAZVOJ ZAPADNE USTAVNOSTI I PITANJE ZAPADNOG IDENTITETA

Raoul C. van Caenegem,
An Historical Introduction to Western Constitutional Law,
Cambridge, 1995, 338 str.

Knjiga Raoula van Caenegema o razvoju "zapadne" ustavnosti među vrlo je rijetkim pokušajima ispitivanja pravnih instituta na širokoj razini koja obuhvaća cijeli "zapadni" krug. Pokraj akademske intrigantnosti zanimljivost i aktualnost knjige leži i u tome što su u trenu njezine pojave tekla, a i dalje teku, politička i ustavna prestrujavanja u postsocijalističkim zemljama. Značajan izazov predstavljaju i pitanja koja dolaze s obzirom na oblik uređenja i namjeravano širenje Europske unije, a koja se tiču unutarnjih odnosa u Uniji kao i odnosa Unije prema drugim zemljama. Van Caenegemova knjiga na "plastičan" način zacijelo odslikava i neke temeljnije odrednice "zapadnog" poimanja političkog i ustavnog razvoja i političke i ustavne suvremenosti u Europi kao i stvarnu percepciju položaja i odnosa zemalja europske "jezgre" prema zemljama "periferije". U tom sklopu knjiga, osim svoje "opće" zanimljivosti, iz sasvim razumljivih razloga ima za hrvatskog čitatelja i dodatnu zanimljivost. Utoliko mi se čini da van Caenegemova knjiga zaslužuje izraženiju pozornost i kritičku raščlambu u nju utkanih slojeva značenja. Dakako, osim navedenoga knjiga ima i neke druge prednosti i slabosti na koje također valja upozoriti.

Autor knjige, Raoul van Caenegem, medijevist i pravni povjesničar, *professor je emeritus* Sveučilišta u Ghentu (Belgija) i jedan od najpoznatijih europskih pravnih povjesničara. Profesor van Caenegem se uz flamansku povijest napose bavio i engleskom srednjovjekovnom pravnom poviješću. No - možda zbog porijekla iz multikulturalnog područja - svoj je interes protegnuo i na druge zemlje i ostala razdoblja te postupno obuhvatio gotovo sva pravna područja, pa je danas jedan od rijetkih europskih "generalista". U više svojih knjiga na engleskom jeziku van Caenegem se na pregledan način bavi prikazom i raščlambom važnih pravnih tema u različitim europskim zemljama. Značaj tema kojima se van

Caenegem bavi, širok poredbeni pristup uz obuhvat različitih europskih zemalja, izražena pragmatična dimenzija, rijetkost sličnih pokušaja kao i akribičnost i široka izobrazbenost autora te njegovo umijeće da složene probleme zahvati i iznese na cjelovit način, ali i razmjerno jednostavnom naracijom, razlog su povoljnom i širokom prihvatu njegovih knjiga. Ipak, čini se da je van Caenegem ostao posve nepoznat našim pravnim povjesničarima i akademskim pravnicima - iako bi širina, jednostavnost i pragmatičnost van Caenegemovih radova zacijelo bili dobar poticaj da ih se konzultira. Zsigurno, to je razlog više da se upozori i na njegove prethodne radove.

Uz *The Birth of the English Common Law* (Cambridge, 1973, 1988) među knjigama profesora van Caenegema objavljenima u izdanju Cambridge University Press valja napose izdvojiti dvije.

U knjizi *Judges, Legislators & Professors: Chapters in European Legal History* (Cambridge, 1987) - zasnovanoj na predavanjima koja je držao na poslijediplomskom studiju na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Cambridgeu - van Caenegem kroz raščlambu deset pitanja pokazuje zbog čega je došlo do uspostavljanja izražene razlike između kontinentalnog prava i common law, a zatim nastavlja identificirati utjecaje pojedinih činilaca na pravni razvoj. Van Caenegem ne smatra ključnima ideološke i intelektualne činioce, već borbu za utjecaj na oblikovanje prava koju su između sebe vodili suci, zakonodavci i pravni stručnjaci od kojih je svaka skupina bila nosilac određenih političkih i društvenih interesa. I u *An Historical Introduction to Private Law* (francusko izdanje 1988, englesko izdanje 1992) van Caenegem poklanja pažnju dihotomiji common law - europske kodifikacije. Taj pregled van Caenegem počinje na neuobičajeni način, uokvirujući korijene suvremenog privatnog prava 1789-1807, a tek potom se vraća na njegove antecedencije od recepcije rimskog prava u VI. stoljeću kao i na njegovo sprezanje s germanskim pravom. Pregled nastavlja upućujući na glavna obilježja razvoja doktrina i zakonodavstva, obilježja pojedinih grana privatnog prava te ustroja sudova i oblika postupaka sve do modernog doba.

Van Caenegemova "uvodna" studija o zapadnoj ustavnopravnoj povijesti nastavak je tog širokog i preglednog prikazivanja glavnih polja europske pravne povijesti i zacijelo treba predstavljati kariku u zaokruživanju autorova opusa.

An Historical Introduction to Western Constitutional Law van Caenegem započinje opsežnim uvodom nakon kojeg prikazuje ustavnopravni razvoj Zapada u kronološkom ključu. Početke ustavne povijesti europskog Zapada vidi u padu Rima i uspostavi plemenskih kraljevstava, a uspostavljanje "prve Europe" vidi u Karolinškom carstvu pa postkarolinšku dezintegraciju naziva "podijeljena Europa". U poglavlju *Zasnivanje moderne države* upozorava zapravo na njezine srednjovjekovne korijene u razdoblju od 12. do 15. stoljeća, a onda razmatra *Klasični apsolutizam ancien regimea*. Potom prikazuje raspadanje modela apsolutističke države kroz promjene u Engleskoj, procvat i konac prosvjetiteljskog apsolutizma u Prusiji i Austriji te kroz poretke koji izranjaju uspostavljanjem Republike Ujedinjene Nizozemske i SAD te s Francuskom revolucijom i Napoleonovim

režimom. Izrastanje građanske nacionalne države prikazuje na primjeru Velike Britanije, Francuske nakon Napoleona, Njemačke u razdoblju od Napoleona do Wilhelma II, Belgije i Nizozemske te Švicarske. U poglavlju o "izmjeni ili odbijanju" liberalnog modela govori o prodoru socijalnih odrednica u moderne ustavnopravne poretke, a potom opširnije prikazuje odbijanje liberalnog modela u degeneriranim poretcima Sovjetskog Saveza i Trećeg Reicha.

U opsežnijem uvodu van Caenegem vrlo kratko i lapidarno razlaže svoje osnovne postavke i identificira ključna pitanja. Karakteristično je da ta pitanja razmatra s obzirom na zbilju i doktrinarnu odrednicu u pojedinim povijesnim razdobljima pa zato na njih više upozorava negoli što daje pravnicima omiljene definicije *per genus proximum et differentia specifica*. U tom smislu van Caenegem razmatra pojam javnog prava, skupinu pojmova monarhija, aristokracija, demokracija, problem legitimiteta vlasti - gdje (malo preolako) ustvrđuje da Weberova teorija o tri oblika legitimiteta vlasti "is supported by historical evidence" (12), pojam suverene nacionalne države, diobu vlasti i pojam *Rechtstaat* koji, začudo i prelapidarno, izjednačava sa *rule of law* (17), zatim pokazuje da se vladavina prava razvija kroz političku borbu, radove pravnih pisaca i razmatranja političkih mislilaca od početaka 13. stoljeća, a na koncu van Caenegem pažnju posvećuje pojmu "socijalne države" značajne za suvremeno razdoblje. Autor potom ustvrđuje da zapadnu svijest obilježava i kontinuitet posebnog interesa za javno pravo, što nastoji pokazati upućivanjem na rasprave od spora o investituri u ranom srednjem vijeku do 18. stoljeća. Nakon te kratke retrospektive van Caenegem postavlja pitanje o tumačenju povijesti koje svodi na problem pravolinijskog ili cikličnog kretanja odnosno na problem napretka u povijesti. Van Caenegem postavlja pitanje uče li ljudi iz prošlosti ili je povijest tek groblje odbačenih ustava, te u tom sklopu kao najuspješnije ustave označava one koji su pomirili vjeru u napredak i poštovanje prema tradiciji. Već tada naznačava da ustavnu povijest vidi kao povijest ustavnih eksperimenata. U poglavlju *Geographical Framework* van Caenegem pokazuje da je osim europskih zemalja u povijest zapadne ustavnosti potrebno uvrstiti i SAD, čiji je ustavni predak iznikao na utjecaju europskih ideja, te Sovjetski Savez odnosno Rusiju, jer najznačajniji dio toga područja leži u Europi. Van Caenegem se među različitim definicijama "Zapada" tako, barem nominalno, opredijelio za (naizgled) sveeuropski okvir kao stožerni kojemu pridružuje SAD i Rusiju kao njegove izvode. U kronološkom pogledu van Caenegemov pregled počinje s ranim srednjim vijekom (uz kratko upozorenje na antičku baštinu), a završava s koncem 80-ih godina ovog stoljeća odnosno s padom Berlinskog zida.

Osnivanje Europske unije izlazi izvan tog vremenskog kriterija "distancije", ali je van Caenegem ipak našao priliku da u jednom kratkom ekskursu izloži osnovne postavke ustroja Europske zajednice - doduše, u neobičnoj prilici, kao federalističku paralelu Svetom Rimskom Carstvu Njemačke Narodnosti (132-134). Van Caenegem i inače rado poduzima eksurse u kojima prijašnja razdoblja ilustrira ili pak uspoređuje sa suvremenim temama. Osobito je to prisutno kada je riječ o pitanju suvereniteta i federalizma te nacionalnog pitanja, pri čemu van Caenegem

naročito upozorava na Europsku zajednicu (očito je rukopis zaključen prije nego što je na snagu stupio sporazum iz Maastrichta) i na opasnost birokratizacije. Glede nacionalnog pitanja uočljivo je da van Caenegem brani koncept Europe nacija i izraženo načelo federalizma kao jamstvo nacionalnih identiteta koje je potrebno poštovati. U tom duhu van Caenegem kritizira dvostruke standarde velikih nacija koje odanost vlastitim nacionalnim i državnim interesima nazivaju patriotizmom, dok nastojanja malih i ugnjetenih nacija proskribiraju kao nacionalizam i separatizam (258-259).

Iz tih naglasaka, ali - još egzaktnije - i iz opsega pojedinih poglavlja očito je da van Caenegema ponajprije zanima moderna povijest. Prikaz tijeka zbivanja kroz petnaest stoljeća, od raspada Rimskog Carstva do raspadanja *ancien regimea*, zauzima tek nešto više od trećine prostora koji je dobilo dvjesto godina moderne povijesti od konca 18. stoljeća do konca 20. stoljeća. U sadržajnom pogledu već iz uvoda, a i kroz cijeli tekst, vidi se da van Caenegema ponajviše zanima razvoj institucionalnih odrednica federalizma, parlamentarizma i "vladavine prava" te uloga "socijalne države".

Ustavnopravni razvoj na europskom prostoru van Caenegem vidi kao jedinstven jer smatra da se, za razliku od privatnog prava koje pokazuje temeljne razlike između common law i kontinentalnoga prava, engleski ustavni razvoj u osnovi poklapa s razvojem na Kontinentu. Van Caenegem drži da su, unatoč razlikama u vremenu sazrijevanja pojedinih instituta i naglasku na pojedinim elementima, osnovni sadržaji poput monarhije, feudalizma, apsolutizma, parlamenta, ustava, birokratizacije i socijalne države jednaki. Izostanak *Corpus Iuris Civilis* iz engleske tradicije, koji se pokazao značajnim za različite smjerove u razvoju privatnog prava, u javnom pravu nije polučio značajnije odraze (7).

U prikazu zbivanja van Caenegem, u maniri dobrog i iskusnog pravnog povjesničara, iako na sažetom prostoru, uspijeva izbjeći uobičajeno golo prepričavanje ustavnih normi te prikazuje opće i glavne odrednice procesa koje prati kombinirajući politički i pravno-institucionalni moment. S obzirom na to da ustavnopravni razvoj u Europi vidi kao jedinstven proces, nije čudno što ustvrđuje da se u tom razvoju može otkriti prijelaz - van Caenegem veberijanski skeptično konstatira "the reader will decide whether it was a progress" - od osobne vlasti prema državi zasnovanoj na pravu koja se razvija od 17. stoljeća uz povremene padove poput komunističke i nacističke vladavine i uz neizvjesnost o tome koji će tip vlasti prevladati u Rusiji i Istočnoj Europi (293).

U uvodu izražena van Caenegemova sklonost da ustavni razvoj vidi kao eksperimentiranje izričito dolazi do izražaja u gledanju na ustavni razvoj kao na nizanje različitih rješenja koja državnici uvode i napuštaju (32), ali koja ipak znadu ostaviti dubok trag, poput "karolinškog eksperimenta" (52), ili pak neposrednije posljedice, poput weimarskog eksperimenta (277), pa petnaest stoljeća ustavnog razvoja ima obilježja "ustavnog eksperimenta" (292). Zamisao o ustavnom razvoju kao "eksperimentu" u svojoj je recenziji van Caenegemove knjige oštro kritizirao J. W. F. Allison (*Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis/Revue d'histoire du droit*

The Legal History Review 65, 1997, 1-2, 199-200). Allison je upozorio da ta metafora može ispravno uputiti na postupno učenje iz iskustva i pomoći izbjegavanju jednostavnih funkcionalističkih objašnjenja za državu utemeljenu na pravu, ali da ona znači i zanemarivanje nasilja, patnji i društvenih previranja te da precjenjuje fleksibilnost ustavnih ideja i podcjenjuje njihovu žilavost i onda kada su dovedene do pervertiranih ekstrema. Allison navodi i da se neke temeljne ideje zapadnog ustavnog razvoja (npr. imperijalizam, papski centralizam, apsolutna monarhija, suverena nacionalna država, diktatura proletarijata, država kao poslodavac ili "opća volja" i dioba vlasti) prije pojavljuju kao smetnje u eksperimentiranju negoli kao objekti eksperimenata. Čini mi se da bi se Allisonovoj kritici moglo dodati i da metafora eksperimenta implicira posve voluntarističku koncepciju ustavnog (pa i povijesnog) razvoja - koju pak sam van Caenegemov prikaz barem dijelom negira. Takva voluntaristički dimenzionirana metafora može se doista, i uz oprez glede drugih činilaca, prihvatiti za pojedina razdoblja i različite situacije u kojima više ili manje dolazi do izražaja vlast pojedinaca ili oligarhijskih skupina i političkih elita. Kao ilustracija - pitanje je bi li se Allison složio s našom postavkom i primjerima - mogli bi se navesti Cromwelova diktatura, eksperimentiranje Josipa II. pa i, do neke mjere, različiti pokušaji uređenja Habsburške Monarhije od 1849. do Austro-ugarske nagodbe 1867, francusko revolucionarno zakonodavstvo, nacističko rasno zakonodavstvo, tvrdokorno doktrinarstvo komunističkih diktatura i njihov suvremeni azijski ekstrem u kampučijskoj klaonici, nama poznate česte izmjene federalističkih i samoupravnih rješenja u Jugoslaviji. No, čini mi se da bi se viđenje cjelokupnog ustavnog razvoja kao eksperimenta teško dalo prihvatiti.

Van Caenegemovu tezu o ustavnom razvoju "Zapada" kao jedinstvenom procesu zasigurno bi valjalo temeljitije provjeriti i detaljnije dokazati negoli je to moguće u knjizi "uvodnog" karaktera koja se, ipak, поближе bavi tek "glavnim" zemljama "Zapada", kako ga doživljava van Caenegem. Pitanje je u kojoj bi se mjeri u značajno različitim društvenim, religijskim, kulturnim i etničkim okružjima naizgled jedinstveni ustavni koncepti pokazali kao dio manje-više jedinstvenog razvoja.

Ta se dvojba dijelom naslanja i na problematičnosti vezane uz razliku između van Caenegemovog nominalnog određenja "Zapada" i stvarnog određenja koje implicitno proizlazi iz van Caenegemovog odnosa. Spomenutu problematičnost i dvojnost nominalnog i stvarnog određenja čitaocu u "perifernoj" zemlji teško je ne zapaziti, za razliku od kompetentnih i kritički raspoloženih čitalaca u zapadnim zemljama koji to mogu i preskočiti - kao što se dogodilo u kritičkim prikazima i posve ozbiljnim osvrtima na van Caenegemovu knjigu koje sam konzultirao (navedena recenzija J. W. F. Allisona, prikaz A. J. Schmidta u *Law and History Review*, 16, 1998, 1, 173-174, te opširni osvrt Charlesa J. Reida, Jr., iz *Emory Law Journal*, na: www.law.emory.edu/ELJ/volumes/spp97/reid.html).

Već i takvo postavljanje upućuju na to da su van Caenegemove slabosti zapravo refleksija temeljnijeg općeg stava. Već mi je i zbog tog razloga bilo teško vjerovati da će van Caenegem provesti svoje određenje "Zapada" (Europa + Rusija

+ SAD). Već ni to određenje ne izgleda kao posve uvjerljivo s obzirom na to da područja značajnih kulturnih razlika pokriva odrednicom "Zapad" (*nomen est omen*, što jasno i proizlazi iz van Caenegemova postavljanja) koja implicira respektabilnu kulturnu jedinstvenost određene provenijencije. Dakako, autoru ostaje da pokaže da odnos različitosti i jedinstvenosti opravdava njegovo postavljanje predmeta i uporabu navedenoga pojma.

U van Caenegemovu određenju Zapada valja odmah primijetiti i jednu "sitnu", tradicionalno "samorazmijevajuću" i gotovo uobičajenu nedosljednost koja doista nije niti tako sitna i ima svoju konceptijsku dimenziju, naime - nema Turske! I ta zemlja, kao i Rusija, ima svoj europski i azijski dio, ali van Caenegem čak i ne objašnjava zašto nije uvrštena među zemlje "Zapada". No, ne samo to, nego se u knjizi uopće ne spominje ne samo moderna nacionalna turska država nego niti Otomansko Carstvo (nema ih u inače pristojno izrađenom i korisnom indeksu). Može se pretpostaviti da je van Caenegem (protivno svojoj definiciji) modernu Tursku potpuno isključio iz kulturnih i religijskih razloga te posve rubnog - mada vrlo značajanog i determinirajućeg - geo-političkog položaja. Međutim, iz povijesne studije nikako nije mogao isključiti i Otomansko Carstvo koje je zauzimalo velik dio Europe od 14. stoljeća i bilo vrlo zbiljska činjenica koja se ne može ignorirati. To, u knjizi nepostojeće Carstvo zacijelo nije imalo gotovo nikakav doktrinarni ili institucionalni utjecaj izvan svojih granica. No, kao vojno-politička činjenica i zemljopisna činjenica ono je imalo i te kako značajan neposredni i posredni utjecaj na ustavni razvoj u cijeloj Europi, a napose na Balkanu, srednjoj i južnoj Europi, a k tome je i samo imalo zanimljivu ustavnu strukturu. Trajna i neposredna otomanska opasnost vrlo je značajno utjecala i na oblikovanje ustavnosti i ustroja vlasti u Ugarskoj i Hrvatskoj. Moderna pa i suvremena politička i ustavna povijest Bosne i Hercegovine uopće se ne može razumjeti bez poznavanja toga dijela povijesti, a na drugi način to važi i za Srbiju i Crnu Goru, pa vjerojatno i druge zemlje podložne Visokoj Porti - koje je van Caenegem svojim postavljanjem obuhvatio kao dio "Zapada". S druge strane, ako je isključio Tursku i Otomansko Carstvo, ostaje donekle nejasno zašto onda smatra da u "Zapad" trebaju biti uključene zemlje koje su od 14. do 19. stoljeća ili čak do drugog desetljeća dvadesetog stoljeća bile sastavni dio toga Carstva. Ili, ako te zemlje ipak smatra dijelom "Zapada", zašto smatra da i one čine dio *jedinstvenog* ustavnog razvoja "Zapada" o kojem govori, iako su od 14. do 19/20. stoljeća - to jest upravo u razdoblju presudnom za formiranje moderne države - bile dio, za knjigu i "Zapad", nepostojećeg područja u kojem su bile u bitno drugačijem stanju u odnosu prema drugim europskim zemljama. S obzirom na procese dugoga trajanja to je zacijelo moralo ostaviti temeljnog traga u mentalitetu i pravnoj kulturi kao i u formalnim oblicima institucija ili pak zbiljskom funkcioniranju institucija i onda kada su se te institucije tijekom 19. i 20. stoljeća mehanički preuzimale iz zapadne Europe (upravo je belgijski ustav bio popularan) gdje su nastale u potpuno drugačijem tradicijskom, kulturnom, institucionalnom i vanjskopolitičkom okružju. Odnosno, kako to da van Caenegem smatra da je taj proces jedinstven za cijelo područje

"Zapada" kada je očito da je jedan dio toga područja dugo vrijeme, i to upravo u vrlo značajnom razdoblju, bio u dramatično drugačijem položaju u sklopu područja koje on sam tacite isključuje iz "Zapada"? Zanimljivo je i da lucidni F. W. Allison, koji kritizira van Caenegemovu zamisao o jedinstvenom europskom razvoju, uopće ne spominje te momente (vjerojatno ih nije ni uočio), već svoj prigovor zasniva jedino na razlici između engleske i kontinentalne ustavne povijesti!

Blaži dio istog sklopa pitanja jest i činjenica da van Caenegem izdvaja i sustavno i razmjerno opsežno prikazuje Englesku, Francusku, Njemačku, "van Caenegemovu" Nizozemsku i Belgiju te Rusiju, dok su znatno slabije i "jednokratno" prikazani Švicarska i Austrija Josipa II. (što je inače razdoblje koje je bilo značajno i za austrijsku Nizozemsku). Ne samo da su znatno slabije prošle male i "periferne" zemlje nego nisu osobito dobro prošle u pojedinim razdobljima značajne, ali u odnosu na "zapadno" središte u to doba periferne zemlje poput Španjolske, Portugala i Italije. Van Caenegem uopće ne spominje niti jednu od skandinavskih zemalja unatoč tome što su one imale izvanredno zanimljivu i značajnu ustavnu povijest, od čega je dovoljno spomenuti posebnu prirodu veza Norveške s Danskom odnosno Švedskom ili vezu Finske i Rusije, vrlo zanimljiv razvoj ustroja vlasti ili pak široko znani i prihvaćeni institut *ombudsmana*. Dakako, razumljivo je da u sažetom prikazu mora postojati koncentracija na glavne sadržaje, a ne "popis inventara" (premda bi se iz oznake knjige kao "uvoda" moglo zaključiti i obrnuto), ali i stupanj isključenja govori po sebi. Valja naglasiti i da takvo postavljanje dolazi i unatoč, pa čini mi se i usuprot, vrlo jasno i iskreno izraženog van Caenegemova zalaganja za potrebu očuvanja identiteta nacija i za pravo malih nacija na jednakost s velikima. U tom bi sklopu očekivati i spominjanje Hrvatske bilo, dakako, preuzetno. Glede "naših" donedavnih bivših prostora van Caenegem je u jednoj bilješci u dvije rečenice spomenuo Vidovdanski ustav i srpsku hegemoniju u Jugoslaviji te poslijeratnu federalnu strukturu Jugoslavije (224), a na drugom je mjestu ustvrdio da je konačni slom Titove Jugoslavije odveo neke etničke skupine političkoj autonomiji, dok su druge (u vrijeme pisanja) bile u oružanim sukobima (234).

Ovoj "niski" dodajmo i posebni odnos i dvojbu koju u zaključnom *Epilogu* van Caenegem pokazuje govoreći o neizvjesnom daljem ustavnopravnom razvoju u Rusiji i *Istočnoj Europi* (sic!). Prethodno je van Caenegem opširno prikazao Sovjetski Savez - ali stvarno kao neku vrstu antipoda zapadnih tendencija, a ne kao njegov dio. No, u *Epilogu* van Caenegem nastoji opravdati položaj zaostalog "Istoka" i njegovu (tek) moguću i perspektivnu pripadnost "Zapadu". Van Caenegem tako pokazuje da je i Zapad (sic!) četiristo godina živio u autoritarnom okružju i da tek od konca 18. stoljeća razvija vladavinu prava, slobodu i demokraciju, dočim je na Istoku tek u 19. stoljeću, i to tek u nekim zemljama, bila uvedena opća porezna obveza. Iz toga van Caenegem izvodi zaključak da bi Istok mogao sada poduzeti ono što je Zapad poduzeo u protekla dva stoljeća (294). Očito, ni sam van Caenegem nije izdržao u dosljednoj uporabi termina Zapad u njegovu prvotnom teritorijalnom određenju.

Zapravo, ono što se gotovo cijelo vrijeme jasnije ili prikrivenije manifestira jest to da unatoč ekstenzivnom i "sveobuhvatnom" određenju van Caenegem ima znatno užu, "zapadnjačku" percepciju Zapada, koji teži "usidriti" u proširenoj zapadnoeuropskoj "jezgri", koju on najbolje i poznaje - premda ni granice tog "stvarnog" Zapada nije tako lako utvrditi. Moguće je da je van Caenegem jedinstvenim prostorom ustavnog razvoja proglasio cijelu Europu (osim Turske) kao izraz svojeg opredjeljenja za Europu nacija odnosno kao neku vrstu "filantropskog" usmjerenja glede prava malih nacija. Na taj je način zemljopisna Europa (ipak) fiktivno integrirana uz očuvanje nacionalne raznovrsnosti. No, stvarno se van Caenegem bavi onim prostorom koji on stvarno doživljava kao Zapad (to jest zapadnom Europom) i/ili prostorom koji mu se nameće kao središte takvog razvoja. U tom sklopu je van Caenegemova identifikacija (prve) Europe s karolinškim carstvom logičan početak, a - gotovo se dobiva dojam - i stvarni kraj raščlambe. Otuda i nevidljivost Otomanskog Carstva i njegove determinatorne uloge, a otuda onda i nezamjećivanje ozbiljnih razlika na balkanskim područjima, koje zacijelo vrlo slabo poznaje - kao uostalom i ogromna većina prosječnih, pa i natprosječnih, zapadnih znanstvenika. Očito, pogreška je već i u izboru samoga pojma kao i u metodskom postupku konstrukcije njegova sadržaja.

Čini mi se da se pitanje van Caenegemovog rabljenja pojma "Zapad" može posve dobro promatrati kao inačica uporabe pojma "Europa" među zapadnim povjesničarima, pri čemu je onda ključno pitanje: Što je Zapad? O tome analitički dobro i *fair* piše Norman Davies u uvodu svoje hvaljene voluminozne jedno-sveščane studije *Europe. A History*. (London, 1997, 19-32). Unatoč ekstenzivnosti pristupa i van Caenegemov stvarni pristup po stvarnoj ("eurocentričkoj") redukciji na zemlje Zapadne Europe (+ SAD) prilično se dobro uklapa u odrednice o kojima govori Davies. Utoliko mi se čini da bi bilo znatno svrsishodnije da je van Caenegem takvu poziciju otvoreno formulirao i onda u tom okviru svjesno razvijao dalju raščlambu. Valja navesti da je Norman Davies vrlo dobro identificirao i opisao tzv. "savezničku shemu povijesti", koja se među povjesničarima odražava kroz poimanje relevantnosti i zauzimanje pozitivnog odnosno negativnog stava prema pojedinim zemljama i narodima (Davies, 39-42) i koja nije nimalo lišena izražene ideološkijske podloge. Van Caenegem ne robuje toj shemi (npr. ne libi se postaviti u isti red autoritarnosti nacističku Njemačku i komunističku, ali savezničku, Rusiju), ali bismo u njegovoj proklamiranoj sveeuropskoj koncepciji + SAD + (perspektivno neizvjesna i sumnjiva) Rusija - Turska mogli pronaći slično metodsko usmjerenje u obliku koncepta sveobuhvatnog širenja "Europe" koja bi utoliko više bila zajednička Europa nacija. Plemenitost namjere ne bi se dala osporiti, ali razlike između te proklamirane i "prakticirane" slike Europe upućuju na to da ishodišta razlika zacijelo leže u ponešto dubljem i tvrdokornijem tkivu koje se ne da omekšati plemenitim proklamacijama.

No, premda temelji navedenih prigovora zacijelo leže u dubljim slojevima, određena ograničenja van Caenegemove knjige ipak postaju jasnijima i opravdljivijima uzme li se u obzir svrha knjige. A svrhu svoga izlaganja van Caenegem

određuje s obzirom na značenje pravno-povijesnog uvida za suvremene ustavne rasprave jer bez tog uvida nije moguće razumijevanje suvremenoga stanja. Druga svha proizlazi iz određenja primarne ciljane publike, a to su studenti u različitim zemljama koji bi htjeli vlastiti ustavni razvoj postaviti u međunarodni i povijesni okvir, ali im nedostaje vremena i poznavanja jezika. Van Caenegem piše i za pravnike, političare i one koje u politici zanima kako je došlo do suvremene ustavne različitosti (ix-x).

Drugim riječima, van Caenegem se oslanja na poimanje funkcije studija povijesti kao *magistrae vitae*, što moderni povjesničari poodavno ne rabe, a njegova ustavna povijest izrazito je pragmatična povijest. To onda objašnjava i ponekad neočekivano lapidarne raščlambe i sklonost pojednostavljivanju i "predavački" stil izlaganja. Teško je ne spomenuti "plastične" usporedbe i eksurse koje van Caenegem čini ilustrirajući zbivanja iz prošlih vremena suvremenim zbivanjima. Već je spomenuta usporedba federalizma Svetog Rimskog Carstva s Europskom zajednicom, slično je van Caenegem učinio i s obzirom na Njemačko Carstvo 1871. (225), dok je prosvijećeni apsolutizam usporedio s Gorbačovom i perestrojkom (108, 127, 138), a sličnih ekskursa ima još. No, iako takav konfabulativni stil može u strogo kontroliranim oblicima biti koristan u predavanjima, njegovo pretakanje u ovu vrstu diskursa zacijelo nije osobito primjereno.

No, okrenimo konačno pilu naopako. Van Caenegemova knjiga prikazuje bitna obilježja ustavnog razvoja na doista širokom planu i stoga je dragocjen izvor obavijesti čije bi pribavljanje drugim putovima iziskivalo znatno više energije i vremena. Unatoč spomenutim nedostacima van Caenegemova raščlamba u osnovi je relevantna, promišljena i povremeno vrlo lucidna i inspirativna. Obilna odabrana bibliografija sistematizirana po zemljama ili područjima uključuje i neke od zemalja koje nisu spomenute (ali, opet nema npr. zemalja jugoistočne Europe i Balkana niti baltičkih zemalja), što će svakako biti dragocjena pomoć u eventualnoj potrazi za razrješenjem užih i određenijih pitanja - mada se dade primijetiti da bibliografija nije izrađena posve *up-to-date*.

Sviđa mi se i van Caenegemov "liberalno-konzervativni" instinkt glede problema koji za male nacije proistječu iz neumitnih integracijskih procesa kao i njegovo zalaganje za zaštitu nacionalnih identiteta i uravnoteženje interesa na korist svijtu (258-259), umjesto trendovskog nagnuća prema povijesnim eksperimentima iza kojih stoje, kao i uvijek, posve određeni interesi. Glede toga pitanja čini mi se da nimalo ne zastaruje stav Maxa Webera - Weberom se van Caenegem posebno bavio u jednom drugom radu - da "interesi, a ne ideje vladaju svijetom". A da van Caenegema u tom pogledu - sa svim prednostima i ograničenjima njegova, baš u tom smislu, defektnog pokušaja - valja uzeti za riječ ili barem kao upozorenje, govori i činjenica da on dolazi s prostora koji je danas središte Europe, a koji je bio i ostaje sjecište i mjesto suradnje (ali ne i talionica) različitih kultura, jezika i religija, u čiju je tradiciju utkano iskustvo odnosa s velikim, nasilnim i hegemonim susjedima i udaljenim vladarima (Habsburzi) kao i iskustvo rađanja male nacije u trenju između velikih sila i interesa. Ne pod zadnje, van Caenegem dolazi iz zemlje

i iz kulture gdje je, valjda upravo zbog svijesti o važnosti povijesnog iskustva, i vrlo razvijena disciplina pravne povijesti. Sapienti sat!

Van Caenegemova knjiga - osim što dobro može poslužiti kao podloga za dijagnosticiranje dubljih slojeva i metaslojeva njezine uvjetovanosti - zasigurno će dobro doći pravnim povjesničarima i akademskim pravnicima kao relevantan izvor obavijesti i ocjena i kao poticaj za razmišljanje. Sam autor ovog kritičkog prikaza gotovo standardno poseže za tom knjigom kao relevantnim vrelom koje daje sažetu i kvalitetnu obavijest o mnogim pitanjima ili pak upućuje na dalji smjer istraživanja. No, čini se da je prvenstvena svrha knjige ipak ona koju joj je autor izričito i namijenio, to jest da posluži kao neka vrsta međunarodnog priručnika u specijaliziranoj nastavi na pravnim fakultetima, pa i drugim društvenoznanstvenim studijima, koja će studentima omogućiti da svoj nacionalni razvoj - kao nužnu i neizbježnu pravopovijesnu okosnicu pravnog studija - dožive i s obzirom na procese u okolini. Izvjesni i nužni redukcionizam i lapidarnost te ponekad preizražena narativnost knjige u toj se funkciji mogu pokazati i kao prednosti, a koncentracija na razvoj u "glavnim" zemljama nije pogubna. U toj funkciji van Caenegemova knjiga, i pokraj navedenih slabosti, stoji prilično dobro.

Van Caenegemova knjiga tako ima značajne prednosti, iako nije lišena ozbiljnih slabosti. U cijelosti, uz rezerve koje smo pridržali iznijetim prigovorima, van Caenegemovu knjigu mogli bismo povoljno ocijeniti parafrazirajući pri tome "tipsku" ocjenu iz jednog sasvim drugog područja ljudske djelatnosti: vrsni igrač pobjeđuje i onda kada ne igra najbolje.

Doc. dr. sc. Dalibor Čepulo

LÁSZLÓ HEKA:
HORVÁT ALKOTMÁNY- ÉS JOGTÖRTÉNET
I. RÉSZ (1848-IG)

JATEPress, Szeged, 2000, 309 str.

Ustavna i pravna povijest Hrvatske, I. dio (do 1848. g.)

Autor knjige predavač je na Odsjeku za povijest prava Segedinskoga sveučilišta. Istraživač hrvatsko-mađarskih državnopravnih veza ovim djelom ispunjava bitnu prazninu u skorašnjoj mađarskoj pravnoj historiografiji i u njezinu poučavanju. Djelo znanstvenopopularnog značaja, koje daje kronološki i tematsko usustavljen pregled najvažnijih momenata hrvatske povijesti države i prava, dopunjuje nedostatke u Mađarskoj. Njegov je prvobitni cilj jasnije protumačiti ona prijašnja manjkava ili površna znanja koja je mađarska sveučilišna nastava mogla pružiti te studentima i užoj struci podrobno prikazati pojedine povijesne prekretnice i specifične hrvatske pravne institucije. Od djela koje je zamišljeno u dva sveska, zasad je objavljen prvi dio, koji obuhvaća razdoblje od početaka do događaja 1848. godine.

U prvom poglavlju knjige autor nas upoznaje s izvorima za proučavanje hrvatske pravne povijesti te s hrvatskom historiografijom, kao i s doseljnjem Hrvata u domovinu (A horvátok honfoglalása és a független Horvát Királyság bukása-Doseljenje Hrvata u domovinu i pad nezavisne Kraljevine Hrvatske).

U ovom dijelu možemo se upoznati s hrvatskim knezovima i kraljevima, s nastankom hrvatske države te stjecanjem njezine neovisnosti i međunarodnoga priznanja. Posebno se naglašava uloga ugarskoga kralja Kolomana, način na koji je on stupio na hrvatsko prijestolje, kao i pravni značaj krunidbe za hrvatsko-dalmatinskoga kralja. Autor nam predočava oprečna stajališta o preuzimanju hrvatske krune od ugarskih kraljeva te iznosi i svoje stajalište. Za cijelu je knjigu karakteristično da Ladislav Heka suprotstavlja relevantne mađarske i hrvatske, ali i ine pisce, te izvodi zaključke koji nisu uvijek podudarni ni s mađarskim ni s hrvatskim znanstveno prihvaćenim gledištima. Autor misli da je upravo kralj Koloman ključ za razumijevanje hrvatskih i mađarskih razmirica koje su izbile na površinu na Ugarskome saboru 1790, a svoj tužni finale doživjele 1848. godine,